

- НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
- ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ
- ВИДАВНИЦТВО «УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ» ІМЕНІ М. П. БАЖАНА

Редакційна колегія Юридичної енциклопедії

ШЕМШУЧЕНКО Ю. С. (голова редколегії)
 БУРЧАК Ф. Г. (заступник голови)
 ЗЯБЛЮК М. П. (заступник голови)
 ТАЦІЙ В. Я. (заступник голови)
 ГОРБАТЕНКО В. П. (відповідальний секретар)
 АВЕР'ЯНОВ В. Б.
 АНДРЕЙЦЕВ В. І.
 БАБКІН В. Д.
 БАНДУРКА О. М.
 БОЙКО В. Ф.
 ВАСИЛЬЄВ А. С.
 ДЕНИСОВ В. Н.
 ДУРДИНЕЦЬ В. В.
 КІВАЛОВ С. В.
 КОНДРАТЬЄВ Я. Ю.
 КОПЄЙЧИКОВ В. В.
 КОСТЕНКО О. М.
 МАМУТОВ В. К.
 МАРЧУК Є. К.
 МЕДВЕДЧУК В. В.
 МИРОНЕНКО О. М.
 НАГРЕБЕЛЬНИЙ В. П.
 НОР В. Т.
 ОПРИШКО В. Ф.
 ПАНОВ М. І.
 ПОГОРІЛКО В. Ф.
 ПОТЕБЕНЬКО М. О.
 ПРИТИКА Д. М.
 СВЯТОЦЬКИЙ О. Д.
 СЕМЧИК В. І.
 СІРЕНКО В. Ф.
 СТАНІК С. Р.
 ТИМЧЕНКО І. А.
 УСЕНКО І. Б.
 ЦВЕТКОВ В. В.
 ШАПОВАЛ В. М.
 ШЕВЧЕНКО Я. М.

З 25. (2059)
 № 2017

Юридична енциклопедія

2 ТОМ
 Д - Й

Київ
 Видавництво
 «Українська енциклопедія»
 імені М. П. Бажана
 1999

дам усього сусп. життя, а також свободи особи. Об'єднання гр-н беруть участь в управлінні справами д-ви. Поряд з викон. владою на місцях утворюється паралельна система прямого представництва. Громад. органи, крім активної участі у виробленні рішень, пропозицій і рекомендацій, здійснюють також реальний контроль за викон. владою. Участь народу в управлінні справами сусп-ва і д-ви стає справді масовою. Складається ситуація, коли об'єкти і суб'єкти управління ніби збігаються. Здійснюючись з волі більшості, дем. управління водночас враховує також інтереси меншості, використовуючи метод погодження рішень під час їх вироблення і прийняття. У дем. д-ві існує розподіл повноважень між центр. і місц. органами влади. Перші вирішують питання, від яких залежить існування всього сусп-ва, його життєздатність: екології, розподілу праці в міжнар. регіональному і світ. співтоваристві, запобігання конфліктам тощо, другі — забезпечують вирішення питань місц. самоврядування, екон., соціального і культур. життя людей у містах, селах, селищах, а також в адм.-тер. осередках, до яких ці нас. пункти належать. Таким чином перестає існувати проблема концентрації і монополізації влади в д-ві й сусп-ві. Д. є об'єктивною умовою формування і функціонування *громадянського суспільства і правової держави*, вона сприяє процесам нац. визволення, забезпечення *суверенітету* нації, утворенню і розвитку нац. державності.

Д. як сусп. явище пройшла складний і довгий шлях багатовікового розвитку. Історично Д. має багато типів, форм, особливостей вияву (громадська, плеємінна, антична, буржуазна, постіндустріальна та ін.). Вчення про Д. свідчить, що, набуваючи різних форм, вона завжди залишається одним з методів організації і здійснення влади, знаряддям певних сусп. сил для проведення своєї політики. Немає і не може бути Д. «взагалі», «чистої», «надкласової» Д. Завжди були і є конкр. форми її вияву. Однаковий режим може бути за різних форм правління та організації влади. Так, за формою правління Великобританія, Швеція, Норвегія, Данія — обмежені монархії, ФРН та Італія — парлам. республіки, США і Франція — презид. республіки, але державний, політ. режим у цих країнах один і той самий — Д.

Навпаки, в країнах з однаковою формою правління політ. режим може бути різним. Парлам. республіка як форма правління утвердилась у багатьох країнах, але панівний у них політ. режим різний — від Д. у її класич. вигляді до звичайного *фашизму*.

У наш час Д. стає адекватною тим новим проблемам, що їх висуває перед людством сучас. стан цивілізації. Найповнішого розвитку вона набуває у процесі формування громадян. сусп-ва і правової д-ви. Правова дем. д-ва може існувати тільки за умов громадян. сусп-ва, забезпечуючи функціонування його дем. інституцій. Д. є фундаментом правової д-ви і громадян. сусп-ва, вона стає реальним способом життя сусп-ва, показником його соціальної якості, каталізатором ефективного сусп. розвитку, сприяючи активізації громад. активності людей, їх вироб. діяльності, подоланню байдужості до дій влади, утвердженню у гр-н почуття обов'язку і відповідальної поведінки у всіх сферах сусп. відносин. Для сусп-ва, що оновлюється, Д. є фактором утворення і розвитку справжньої колективності — важливої соціальної, культур. і політ. сили, яка формує сусп-во і людину саме дем. типу. Сутність Д. в її соціальному, політ. та екон. виявах визначається її можливостями як морального й духовного чинника, домінуючого в сусп. свідомості.

Основи Д., її інститути, умови її утвердження і функціонування визначено в осн. законі д-ви — конституції. У ст. 1 Конституції України проголошено, що Україна є суверенною і незалежною, дем., соціальною і правовою д-вою. Демократизм нашої д-ви і всього укр. сусп-ва визначається респ. формою правління, де гр-ни мають право обирати Верх. Раду України — законод. орган, Президента України, вирішувати питання місц. самоврядування тощо. Про високий рівень Д. в Україні свідчить система закріплених в її Конституції прав і свобод людини. Всі гр-ни мають рівні конст. права і свободи, переважна більшість з яких є визначальними для розуміння України як дем. д-ви. Далеко не всі, навіть демократично розвинені д-ви, мають закріпленими у своїх конституціях такі положення дем. спрямування, які містяться у Конституції України. Проте ще не всі ці конст. положення відображають реальність сучас. становища Укр. д-ви й сусп-ва, багато з них є стратегіч. завданнями, які мають бути вирішальними для формування в Україні послідовної і найповнішої Д., яка б відповідала високим стандартам цивіліз. світу.

Лит.: Ковлер А. И. Истор. формы демократии. М., 1990; Салмин А. М. Совр. демократия. М., 1992; Невичерпність демократії. Видатні діячі минулого й сучасності про вільне дем. сусп-во і права людини. К., 1994; Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. К., 1995.

Г. О. Мурашин.
ДЕМОКРИТ [Δημόκριτος; бл. 460 до н. е., м. Абдери (Фракія) — бл. 370 до н. е.] — давньогрец. філософ. Навч. в основоположника давньогрец. атомістики Левкіппа. Більшість

творів (усіх — бл. 70) Д. втрачено в перших століттях н. е., до нас дійшли лише цитати і фрагменти (бл. 300), взяті переважно з його етич. трактатів.

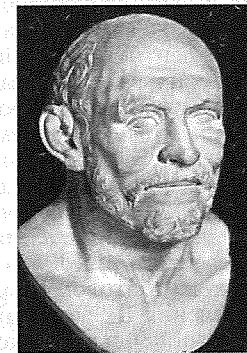
Велика наук. заслуга Д. — розробка атоміст. теорії побудови матерії. Процеси виникнення Всесвіту, походження Землі, тварин і людини, утворення сусп-ва і д-ви він розглядав як природ. розвиток.

Д-ва (поліс) та її закони, за Д., мають свої особливості: вони не дані природою у готовому вигляді, а створені людьми, є «штучними утвореннями», існують за «спільною думкою», яка може бути і невірною, несправедливою. Критерій справедливості у Д. — відповідність природі. Він схвалював існування рабства і нерівність гр-н, бідних закликав не заздрити багатим, а багатих — допомагати бідності. Захищав помірковану рабовласн. демократію, висунув тезу, що містечтво управління д-вою — найвище з усіх, тож управляти нею мають обізнані, найкращі. Разом з тим д-ва у Д. — спільна справа всіх гр-н, ґрунтується на спільності їхніх думок. Правильна д-ва — «найбільша опора» для гр-н, і поки вона ціла — все ціле; громадян. війна — лихо для обох сторін.

Д. вважав закони необхідними з огляду на ворожечу поміж людьми і водночас підкреслював штучний характер їх приписів. За Д., мудрець повинен жити вільно, не підкоряючись законом. Згідно з ін. висловлюваннями Д. закони допомагають у житті людей, однак для цього гр-ни мусять їм коритися, і це є доказом добродетності. Ідеї Д. про відмінність «штучного» і «природного» в сусп-ві і неспівпадіння природ. справедливості і законів справили великий вплив на багато наст. вчень про д-ву і право.

Лит.: Маковельський А. О. Древнегреч. атомисты. Баку, 1946; Sinclair T. A History of Greek political Thought. London, 1951; История полит. учений. М., 1960; Лурье С. Я. Демокрит. Ленинград, 1970; Нерсесянц В. С. Полит. учения Древней Греции. М., 1979; История полит. и правовых учений. Древний мир. М., 1985.

Н. С. Прозорова.
ДЕМОНОПОЛІЗАЦІЯ (від лат. de... — префікс, що означає скасування, припинення, і лат. monopolum, грец. μονοπώλιον — одноособове право на продаж, від μόνος — один і πωλέω — продавати) — діяльність д-ви в особі уповноважених нею органів, спрямована на

Демокрит.

розвиток конкуренції і ринк. відносин. В основу цієї діяльності покладені такі визначальні заходи: 1) демонтаж адм.-командної системи, насамперед тих її ланок, що сприяють збереженню і відтворенню монополіст. відносин; 2) зміна вироб. структури шляхом розукрупнення і диверсифікації існуючих виробництв; 3) формування орг. і правового механізму виявлення, обмеження і запобігання монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у госп. діяльності та здійснення *державного контролю* за додержанням норм *антимонопольного законодавства*. В Україні держ. політика у сфері обмеження монополізму і розвитку конкуренції, здійснення заходів щодо Д. економіки реалізується уповноваженими на це органами держ. влади та місц. самоврядування, адм.-госп. управління і контролю. Д. забезпечується згідно із спец. програмою, яка розробляється Урядом та затверджується ВР України. Правова основа Д. — Конституція України, Закони України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (1992), «Про Антимонопольний комітет України» (1993), «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996) та ін. правові акти.

Лит.: Тотьев К. Ю. Конкуренция и монополии. Правовые аспекты регулирования. М., 1996; Нагребельний В. П. Правові аспекти антимоноп. діяльності в Україні. В кн.: Держ. управління в Україні: централізація і децентралізація. К., 1997; Саниахметова Н. А. Правовая защита конкуренции в предпринимательстве Украины. О., 1998.

В. П. Нагребельний.

ДЕМОНСТРАЦІЯ (лат. demonstratio — показ) політична — одна з форм масового виявлення політ. настроїв протесту, солідарності і т. п. шляхом проведення маніфестацій, мітингів, страйків, вуличних походів тощо. Відповідно до *Конституції України 1996* гр-нам д-ви гарантується право проводити демонстрації, мітинги та ін. масові заходи (ст. 39). Порядок проведення цих заходів встановлюється місц. радами та держ. адміністраціями. За порушення встановленого порядку винні особи можуть притягуватися до юрид. відповідальності.

Є. Я. Кравець.

ДЕМОС (грец. δῆμος — народ) — у Давній Греції вільне населення *полісів*, яке мало громадян. права. Спочатку, очевидно, так називали осіб, пов'язаних родин. узами і спільним місцем поселення; згодом — простолуд [селян, ремісників (деміургів), дрібних торговців тощо], який протистояв родовій *аристократії* — евпатридам. Раби і метеки (вільновідпущеники) не належали до Д. В 7–6 ст. до н. е. Д. відіграв вирішальну роль у дем. рухах, які позбавили панівного становища роду знать.

У 5–4 ст. до н. е. Д. був основою існування рабовласн. *демократії*; через нар. зібрання і суди він суттєво впливав на політ. життя давньогрец. держав. Однак у процесі зростання великої власності і розорення дрібних виробників Д. поступово втрачав політ. вплив. Після 508 до н. е. в Аттиці (область Давньої Греції) Д. почали називати найменші адм. осередки – сільс. громади, міські округи (демотікон – позначення місця народження гр-нина).

Терміном «демос» позначають також народ у вузькому значенні слова – на противагу аристократії.

Лит.: Черниловский З. М. История рабовлад. гос-ва и права. М., 1960; Кечекьян С. Ф. Гос-во и право Древней Греции. М., 1963; Катрич В. М. История рабовласн. д-ви та права Стародавньої Греції. К., 1969. В. Д. Гончаренко.

ДЕМОСФЕН [Δημοσθένης; бл. 384 до н. е., м. Пеанія (Аттика) – 12.X.322 до н. е., м. Калаврія] – давньогрец. оратор і політ. діяч. Незважаючи на фіз. вади, вправлявся у красномовстві й досконало оволодів оратор. мистецтвом. Викладав риторику, писав промови для інших, сам виступав на суд. процесах, нар. зборах. Усе життя боровся за незалежність Афін. Виголосив ряд пристрасних промов, спрямованих проти макед. царя Філіппа II (відомі під назвою «філіппіки»).

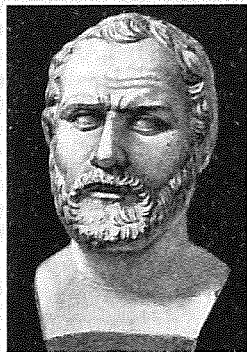
Авторитет блискучого оратора допоміг Д. стати факт. керівником Афінської д-ви (341). Йому вдалося провести закон, завдяки якому було зміцнено флот – гол. зброю Афін. Д. намагався створити загальногрец. союз проти Македонії.

В 324 Д. вплетали в аферу з підкупом, і він змушений був покинути Афіни. В 323, після смерті Александра Македонського, Д. урочисто повернувся до Афін, але після нової поразки греків від макед. військ, переслідуваний ворогами, отруївся.

Збереглися 61 промова, 56 виступів і 6 листів, приписуваних Д.; з них бл. 20 промов і кілька листів насправді Д. не належать. Промови Д. є важливим джерелом з антич. судочинства і політ. відносин, зразком високого політ. красномовства.

Тв.: Речи. М., 1954.
Лит.: Жебелев С. А. Демосфен. Берлин – Пг. – М., 1922.

ДЕМПІНГ (англ. dumping, букв. – скидання) – експорт або продаж товарів виробників однієї країни на ринку іншої за ціна-

Демосфен.

ми, нижчими від порівнянної ціни на под. товар, що завдає збитків товаровиробникам країни-імпортера. Прикладом Д. може бути ввезення товару постачальником, д-ва якого звільнила його від податку на експорт, що дало можливість знизити ціну на товар. Згідно зі світ. практикою експорт або продаж товару за демпінговими цінами як метод конкурентної боротьби заборонений. Встановлення факту Д. є важливою стадією спец. розслідування, що проводиться згідно з *антидемпінговим законодавством* і дає підстави для застосування щодо таких постачальників антидемпінгових заходів у вигляді стягування *антидемпінгового мита*. Положення про порядок встановлення факту Д. містяться у *Генеральній угоді про тарифи і торгівлю* та *Антидемпінговому кодексі*. Гол. способом виявлення Д., за термінологією спец. комісії Європейського економічного співтовариства (тепер – *Європейський Союз*), є порівняння факт. цін ввезених товарів із внутр. цінами країни-експортера та встановлення факту продажу товару за зниженими цінами. У ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991; у ред. 1998) Д. визначено як «ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, яка заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару», а здійснення Д. вважається недобросовісною конкуренцією (ст. 31).

В Україні проведення антидемпінгового розслідування відповідно до Закону «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» (1998) здійснюється М-вом зовн. екон. зв'язків і торгівлі України, Держ. мит. службою України, а також Міжвідомчою комісією з міжнар. торгівлі.

Лит.: The General Agreement of Tariffs and Trade. В кн.: Basic Documents of International Economic Law. Chicago, 1990. О. М. Бірюков.

ДЕМЧЕНКО Василь Григорович [5 (17).III.1831, с. Деньги, тепер Золотоніського р-ну Черкас. обл. – 9(22).V.1914, Київ] – укр. правознавець, доктор права, професор з 1877. Закін. 1855 юрид. ф-т Київ. ун-ту. В 1856–57 служив у межевому департаменті Урядуючого Сенату. З 1857 – викладач Київ. ун-ту. 1859 захистив магістер. дис. «Історичне дослідження про свідчення свідків по руському праву до Петра Великого», потім два роки стажувався за кордоном (Австрія, Німеччина). 1861 призначений ад'юнктом, а 1877 (після захисту докт. дис. «Сутність спадщини і виклик до спадкування по російському праву») – ординарним професором кафедри цив. і межових законів. У 1863–64 та в

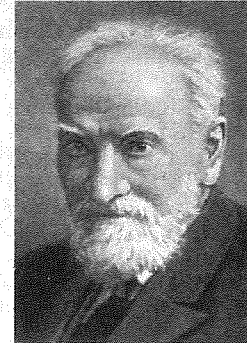
1866–79 був суддею університ. суду; протягом 1870–79 – секретар, а в 1879–85 декан юрид. ф-ту. Учасник Першого з'їзду рос. юристів (Москва, 1875). Один із засновників *Київського юридичного товариства*, очолював його (1877–79, 1884–1909, з 1909 – почесний голова). Автор кн. «Універсальне і партикулярне спадкування як необхідний наслідок однакового чи неоднакового спадкового привласнення майна» (1875).

За редакцією Д. вийшли «Протоколи Київського юридичного товариства» (1877–79).

Лит.: Бюгр. словарь профессоров и преподавателей имп. Ун-та св. Владимира. К., 1884. Т. I. Бондарук.

ДЕМЧЕНКО Григорій Васильович [2(14).III.1869, Київ – 1958] – укр. правознавець, доктор права, професор. Закін. 1892 юрид. ф-т Київ. ун-ту з дипломом 1-го ступеня.

За твір «Кримінальне право Литовського Статуту» 1892 одержав золоту медаль і був залишений при ун-ті як професор. стипендіат по кафедрі історії руського права. З 1896 – магістр крим. права, з 1897 – в. о. доцента кафедри крим. судочинства Варшав. ун-ту. Після відрадження за кордон (1902–03) і захисту в Харків. ун-ті докт. дис. призначений екстраординарним професором кафедри крим. права Варшав. ун-ту. 1907 переведений до Київ. ун-ту на каф. енциклопедії права, а згодом – крим. права. З 1910 – голова *Київського юридичного товариства*, редактор наук. зб. «Праці Київського юридичного товариства». Після Жовт. революції у Росії 1917 емігрував до Югославії, де продовжував активну наук.-виклад. діяльність на юрид. ф-ті Белгр. ун-ту в м. Суботиця. Викладав енциклопедію права і крим. право, обирався деканом ф-ту. Д. був пост. співробітником белгр. журналу «Архів правових і суспільних наук», членом Союзу рос. юристів Югославії. Наук. спадщина Д. стосується питання історії права (зокрема, західноруського) та крим. права. Найваго-

В. Г. Демченко.

Г. В. Демченко.

міші праці: «Покарання за Литовським Статутом» (1896) і «Судовий прецедент» (1903).
Лит.: Рус. эмиграция в Югославии. М., 1996.

Т. I. Бондарук.

ДЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ (франц. dénaturalisation, від dé... – префікс, що означає скасування, припинення, і naturalisation – прийняття до громадянства, від лат. naturalis – природний, дійсний) – позбавлення громадянства особи, яка набула його у порядку натуралізації, тобто через прийняття до громадянства. Має персональний характер і, як правило, застосовується до особи, котра вчинила певні протиправні дії.

Практика позбавлення громадянства натуралізованих осіб існує в Австрії, Аргентині, Венесуелі, Ірландії, Канаді, Судані, США тощо. Підставами позбавлення громадянства є: грубе порушення обов'язків громадянина, подання неправдивих відомостей при натуралізації, заподіяння шкоди д-ві, довгострокове перебування особи за кордоном, добровільне набуття громадянства ін. д-ви тощо. Як правило, Д. застосовується д-вою протягом певного строку після натуралізації, який визначається зак-вом відповідної д-ви. Так, за зак-вом Австрії допускається позбавлення громадянства натуралізованих гр-н, але забороняється це робити протягом 6 років після натуралізації.

Закон України «Про громадянство» (1992) виходить з концепції про недопустимість позбавлення громадянства, набутого закон. шляхом. Поряд з цим він допускає втрату громадянства України внаслідок подання завідомо неправдивих відомостей або фальшивих документів при вирішенні питання про прийняття до громадянства України (ст. 20), що можна розглядати як Д.

О. С. Лотюк.

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ (франц. dénationalisation, від dé... – префікс, що означає скасування, припинення, і nationalisation, від лат. natio – народ) – передача держ. власності (пром. підприємств, банків, зем. ділянок, тр-ту, акцій та ін.), що виникла в результаті *націоналізації* або створена самою д-вою, у приватну, колективну або у власність громад. чи реліг. орг-цій. Д. має різний соціально-екон. і політ. зміст залежно від істор. епохи та від того, ким і в інтересах яких класів (соціальних груп) вона проводиться. У перехідний до ринкової економіки період Д. здійснюється з метою подолання монополізації державної власності, розвитку її приватних орг.-правових форм, зміцнення самостійності товаровиробників, підвищення ефективності в-ва. Д. відбувається переважно шляхом продажу раніше націо-